

ler, ilme'l-yakînin kesin bilginin ilk basamağını oluşturup doğru bilgi ifade etmesine rağmen dış tecrübeye dayanan ayne'l-yakîn ile iç tecrübeye dayanarak bizat yaşanan hakka'l-yakîn basamaklarının zihne gelen tereddütleri gidermede daha güçlü olduğu hususunda birleşmişler ve ilme'l-yakînin bu güce sahip bulunmadığını söylemişlerdir. Bununla birlikte Gazzâlî, yanlış olma ihtimali taşımayan kesin zihni bilgilerin tecrübeye dayanan bilgilerden daha güvenilir olduğunu ileri sürmüştür. Bazı âlimlerce ilme'l-yakîni istidlâl yoluyla üretilen bilgileri ifade eden bir terim olarak kabul etmişlerdir (Tehânevî, II, 1814). Ancak hem ilim hem yakîn kavramı "gerçeğe uygun kesin bilgi" anlamına geldiğinden ilme'l-yakînin kesin olmama ihtimali bulunan her istidlâlî bilgiyi kapsadığını söylemek isabetli görünmemektedir.

Sûfilere göre ilme'l-yakîn, akfî ve naklî ilimleri delilleriyle bilen âlimlerin bulunduğu bilgi derecesini ifade eder. Ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn ise derecelere göre mükâfefe ve müşâhedeye mazhar olan peygamberlerle velîlerin bulunduğu bilgi mertebelerini oluşturur. Kuşeyrî ilme'l-yakîn seviyesinde olanlara "erbâb-ı ukûl", ayne'l-yakîn derecesinde bulunanlara "ashâb-ı ulûm" ve hakka'l-yakîn mertebesine yükselenlere de "ashâb-ı maârif" adını verir.

Sonuç olarak her üç bilgi derecesi de gerçeğe uygunluk niteliği taşıdığı için bunların ifade ettikleri bilgilerin objektif mahiyeti açısından bir fark bulunmadığını, ancak insanda oluşması yönünden değişiklik arzettiğini söylemek mümkündür. Elmalılı Muhammed Hamdî'nin her üç bilgi derecesi için ilme'l-yakîn tabirinin kullanılabileceğini belirtmesi bu hususa dikkat çekmeye yönelik olmalıdır. Sûfilerin ilme'l-yakîni âlimlere, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîni sadece peygamberlerle velîlere tahsis etmesi isabetli değildir, çünkü İslâm düşüncesine mal olan bu üç bilgi derecesi vahiy ve ilhama konu teşkil etmeyen bütün bilgiler için geçerlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "İlim" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1814; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 266; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (nşr. İsmâ'îl Abdülhâdî Kindî), Beyrut 1980, s. 626; Gazzâlî, *el-Münkiz mine'd-dalâl* (nşr. Ahmed Calindehrî), Lahor 1971, s. 4-5; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 45; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, s. 67, 979-980; İzmîrî, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 68; a.m.f., *Fenn-i Menâhic*, İstanbul 1329, s. 57-58; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4726; VIII, 6056; *el-Mu'cemü'l-ş-şûfî*, s. 1251-1252; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 588-589.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İLMÎ BEY, Fânîzâde

(1877-1964)

Son devir gazeteci,
şair ve edebiyatçılarından.

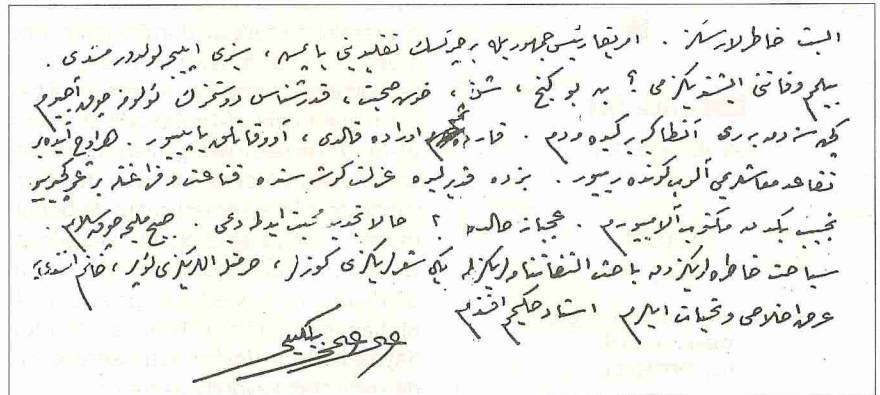
13 Kasım 1877'de Adana'ya bağlı Kars Zülkadriye (Kadirli) kasabasında doğdu. Babası şair, hattat ve âlim olarak tanınan Süleymaniyeli Şeyh Mehmed Abdülbâkî Fânî, annesi Ayşe Sıdika Hanım'dır. Ali İlmî, ilk öğreniminden sonra 1893'te Mersin Rüşdiyesi'ni ve 1896'da Adana İdâdîsi'ni bitirdi. Bir müddet medreseye devam ederek mantık, Adana ulemâsından Kayserili Mustafa Efendi'den meânî ve Adanalı Hoca Hayret Efendi'nin kardeşi Halil Âsım Efendi'den kelâm okudu. Farsça'yı babasından, Fransızca'yı da özel hocalardan öğrendi.

Adana Vilâyeti Mektûbî Kalemi'nde mü-lâzemetle memuriyete başlayan Ali İlmî (13 Nisan 1897), vilâyetin resmî gazetesi *Seyhan*'ın yazarları arasına katıldığında henüz yirmi bir yaşındaydı (15 Kasım 1898). Cebelibereket sancağı maârif tef-tiş memurluğundan (1902) sonra mülki-yeden adliyeye geçen Ali İlmî, önce Adana Bidâyet Ceza Mahkemesi âza mülâzımlığına (1903) ve aynı mahkemenin hukuk dairesi zabıt kâtipliğinde (1903-1905) bulundu. Vilâyet Matbaası'nın müdürlüğü ile *Seyhan*'ın başyazarlığına tayininden kısa bir süre sonra görevi Cebelibereket sancağı tahrirat kâtipliğine nakledildi (6 Eylül 1906). II. Meşrutiyet'in ilânında bu memuriyette bulunuyordu. Ali İlmî ayrıca Adana Maarif muhasebe memurluğu, Adana İdâdîsi kâtipliği ve mübâyaa memurluğu, idâdî Türkçe muallimliği, Ada-

na'daki Cizvit, Katolik ve Ermeni mekteplerinin Türkçe hocalıkları, idâdî ma'lûmât-ı zirâiyye ve hıfzıssıhha hocalığı görevlerinde de bulunmuştur.

Ali İlmî, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 1908 sonbaharındaki seçimlerde Adana'da Ermeniler'den mebus seçilmesi için çalışırken, hakkındaki yolsuzluk iddialarından dolayı önce Cebelibereket mutasarrıfı Mahmud Nedim, daha sonra onun yerine gelen Mehmed Âsaf beyler kendisine işten el çektirmek için uğraşıyorlardı. Bu arada Adana'ya giderek *Rehber-i İ'tidâl* adıyla haftalık bir gazete çıkarmaya başladı (düzensiz şekilde çıkan bu gazete 20 Teşrînisânî, 11 ve 20 Şubat 1324 [3 Aralık 1908, 24 Şubat ve 5 Mart 1909], 3 Mart 1325 [16 Mart 1909] tarihlerinde sadece dört sayı yayımlanabilmiştir). Öte yandan Derviş Sükûfî takma adıyla *Volkan* gazetesine siyasî yazılar gönderiyordu. Böylece tahrirat memurluğundan ayrılan Ali İlmî, Otuzbir Mart Vak'ası'ndan bir gün sonra (14 Nisan 1909) Ermeniler'in hazırladığı Adana Vak'ası'nda sancağın merkezî Osmaniyeye kötü roller oynadı ve kaynakların ifadesine göre Ermeni taraftarı olarak tanındı. Ardından Adana Vilâyeti Tahrirat Kalemi mümeyyizliğine getirildi. 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakkî'ye rağmen Kozan mebusu seçildi. 18 Nisan / 5 Ağustos 1912 devresinde çalışmalarına fiilen katıldığı meclisin feshinden sonra bilinen son memuriyeti Bolu'da tahrirat kâtipliğidir (1914-1915). 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla yeniden matbuat hayatına dönen Ali İlmî bu sırada *Ferdâ* gazetesini (1918-1921) yayımlamaya başladı. Ancak bu defa da yüksek mev-

Fânîzâde İlmî Bey'in el yazısı ve imzası (Abdullah Uçman koleksiyonu)

ki karşılığında Fransız işgal kuvvetlerine destek olmakla suçlanmasına yol açacak neşriyatta bulundu. Adana'nın kurtuluşundan sonra İstiklâl Savaşı'na taraftar görünmüşse de Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından hazırlanan 150'likler listesinde kendisiyle beraber kardeşleri Zeynelâbidîn İrfânî ile Mesud Fânî de yer almıştır.

Bu yüzden önce Şam ve Halep'te, daha sonra İskenderun müstakil sancağı dahilinde Antakya'da ikamet etti. 1929-1937 yılları arasında Antakya Lisesi'nde Türkçe ve edebiyat hocalığı yaptı. 150'likler için çıkarılan af kanununun (16 Temmuz 1938) ardından Kadirli'ye döndü. Bilgili soyadını alan Ali İlmî 25 Ağustos 1964'te burada öldü.

İyi bir öğrenim gören, edebiyat ve şiir zevkine sahip bulunan Ali İlmî'nin güçlü bir hatip ve şair, aynı zamanda hoşsohbet ve nüktedan bir kimse olduğu kaydedilir. Bazı şiirleri bestelenmiş olup babası gibi ebcedle tarih düşürecek maharete de sahipti. II. Meşrutiyet'ten sonra kendi çıkardığı gazeteden başka yine Adana'da yayımlanan *Anadolu* (1909-1914) ve *Teceddüd* (1908-1910) gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. Antakya'da bulunduğu sırada Türkçe-Arapça olarak çıkarılması düşünülen *Yeni Antakya* gazetesinin Türkçe kısmının yazarlığı teklif edilmişse de bunu kabul etmemiştir. Halep'te Refik Halit'in (Karay) Türkçe olarak yayımladığı *Vahdet*'te (ilk sayı 18 Mayıs 1928), Kırıkhan'da yayımlanan aylık *Sınırtaş* dergisinde (ilk sayı 19 Mayıs 1951) bazı makale ve şiirleri neşredilmiştir.

Ali İlmî, yurt dışına çıkarıldıktan sonra kendisi gibi 150'likler listesinde yer alan Rıza Tevfik'le (Bölükbaşı) sürekli mektuplaşmıştır. Ayrıca Mehmed Âkif (Ersoy), Refik Halit, Tarık Mümtaz (Göztepe) ve Sabih Şevket'le dostluklar kuran Ali İlmî'nin bu kişilerle zaman zaman görüştüğü ve mektuplaştığı bilinmektedir. Özellikle Rıza Tevfik'e yazdığı mektuplarda onun engin bir şiir bilgisi ve zevkiyle geniş bir kültüre sahip olduğu görülmektedir.

Rıza Tevfik, Ali İlmî'nin daveti üzerine 1934 yılı sonbaharında Antakya'yı ziyaret etmiş, bu sırada Antakya Lisesi'nde edebiyat hocalığı yapan Ali İlmî bir yazılı imtihanda lise son sınıf öğrencilerine Rıza Tevfik'in şairliği konusunu sormuştur. Gerçek bu imtihan dolayısıyla bir kısım öğrencilerin sorularını, gerekse Ali İlmî tarafından dile getirilen bazı hususlarla genel anlamdaki eleştirileri cevaplandırmak

üzere Rıza Tevfik'in Ali İlmî'ye hitaben yazdığı ve kendi şiir anlayışını ortaya koyduğu yirmi sekiz sayfalık mektup Abdullah Uçman tarafından kitap halinde yayımlanmıştır (*Şiir ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup*, İstanbul 1996). Ali İlmî'nin 1926-1948 yılları arasında Rıza Tevfik'e gönderdiği, Rıza Tevfik'in terekesinden çıkan ve devrin kültür ve edebiyat meseleleriyle çeşitli aktüel olaylarından bahseden elli den fazla mektup da neşredilmiştir (*Bir 150'liğin Mektupları, Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar*, haz. Abdullah Uçman – Handan İnci, İstanbul 1998).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 21, s. 101-102; nr. 153, s. 63; BA, Dahiliye - Kalem-i Mahsûs, nr. 24-1, vesika 69; *Adana Vilâyeti Salnâmesi* (1319), s. 95; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi* (1325), s. 813; *Umûmî Salnâme* (1328), s. 526; İsmail Tevfik, *Adana Vilâyeti Matbuatı*, Ankara 1932, s. 3-5, 17, 19-20, 24, 27, 33, 42; Mehmed Âsaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıların* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1982, s. 6-7, 11, 14, 19, 29, 35, 39, 41, 48; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi* (haz. Bayram Kodaman – Mehmet Ali Ünal), Ankara 1996, s. 98-101; *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi* (Devre 2, İçtima Senesi, I), Ankara 1991, I, 125, 401, 545, 564, 569; II, 125, 394, 423, 512; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 364-365; III, 717-718; a.mlf., *Son Hattatlar*, s. 538-541; Zekâi Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu 1960, s. 616-617, 622, 626, 629; Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul, ts., s. 66-70, 73; Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Ankara 1969, s. 218; Kâmil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 318; Mehmet Tekin, *Hatay Basın Tarihi*, Antakya 1985, s. 49, 60, 68, 132; İlhâmi Soysal, *150'likler*, İstanbul 1985, s. 60, 149; Kemal Sülker, *Savaş Yıllarında Bir Sürgün*, İstanbul 1986, s. 69-70; *Volkan Gazetesi* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1992, s. 349, 397; Cemil Meriç, *Jurnal*, İstanbul 1993, II, 250-251, 332-336; Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara 1996, s. 238; Refî Cevad Ulunay, "Üstad Ali İlmî", *Milliyet*, 1 Eylül 1964; a.mlf., "Okuyucularım", a.e., 7 Eylül 1964; İsmail Arar, "Bir 150'liğin Kitabı" (Mesud Fânî'nin *Atatürk'ün Hayat Felsefesi* hakkında), *TT*, X/59 (1988), s. 62; Taha Toros, "Mesud Fânî Üzerine", a.e., XI/61 (1989), s. 50; Abdullah Uçman, "Ali İlmî Fânî (Bilgili)'nin Bir Mektubu", a.e., XIX/114 (1993), s. 39-42; a.mlf., "Rıza Tevfik'e Mektuplar VII: Fânîzâde Kardeşlerin Mektupları", a.e., XXVII/157 (1997), s. 4-9; "150'likler Albümü", a.e., XII/70 (1989) (özel ek); Ali Birinci, "Fânîzâde Ali İlmî Bey", *İlmî Araştırmalar*, sy. 5, İstanbul 1997, s. 75-80.

ALİ BİRİNCİ

İLMÎ EFENDİ

(bk. MEHMED İLMÎ EFENDİ).

İLMİHAL

(علم حال)

Temel dinî bilgileri içeren el kitaplarının genel adı.

Sözlükte ilm-i hâl "davranış bilgisi" anlamına gelir. Terim olarak "inanç, ibadet, muâmelât (günlük yaşayış), ahlâk konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Resûl-i Ekrem'in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı" diye tanımlanabilir. Her ne kadar ilmihal tabiri, Hüseyin Remzi'nin *İlâveli İlmihâl-i Tıbbî* adlı eseriyle Auguste Comte'un Türkçe'ye *Pozitivizmin İlmihâli* adıyla çevrilen kitabında olduğu gibi herhangi bir alana ilişkin temel bilgileri içeren bir kavram olarak kullanılmaktaysa da temel dinî bilgileri ihtiva eden kitaplar için daha yaygın bir kullanım sahiptir. İlmihallerde muâmelâta dair bilgiler, hitap edilen insanların yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre değişiklikler göstermekle birlikte bu eserler daha çok herkesin bilmesi gereken hususları içerir.

İlmihal geleneğinin IV. (X.) yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. İlim öğrenmenin her müslümana farz olduğunu bildiren hadisteki (İbn Mâce, "Muqaddime", 17) "ilim" kelimesi "ilm-i hâl" olarak yorumlanmış ve bunun kapsamına iman, namaz, oruç, helâl ve haram gibi temel bilgilerin girdiği belirtilmiştir (Ebû'l-Leys es-Semerkindî, s. 6). İlmihal adı verilen eserlerin telifine ise muhtemelen IX-X. (XV-XVI.) yüzyıllarda başlanmıştır. İslâmî ilimlere dair II. (VIII.) yüzyıldan itibaren kaleme alınan risâle şeklindeki muhtasar eserlerin ardından hacimli kitaplar yazılmış, telif hareketi daha sonra uzun şerhler ve hâşiyelerle devam etmiştir. Âlimlere hitap eden bu kaynaklar dinî konuları ayrıntılı biçimde ele aldığı ve eğitim de daha çok hoca merkezli olup sözlü geleneğe dayandığından halk için temel konularda özlü bilgiler ihtiva eden, dili sade, anlatımı basit, hatta ezberlenmeye müsait eserlere ihtiyaç duyulmuş, bu sebeple Osmanlılar döneminde ilk ilmihaller ortaya çıkmıştır. İlmihal geleneği önce, Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi ve ek-sik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır. Kutbuddin İznîkî'nin, Ebû'l-Leys es-Semerkindî tarafından kaleme alınan *Muqaddime* adlı namaz risâlesini Türkçe'ye çevirip inanç, ibadet ve ahlâka